

דף ל"ז ע"א

ברכת מאכלים שמעורב בהם דגן

"כל שיש בו מחמשת המינים" - מה הברכה על מיני מתיקה, מאפים, קציצות או פשטידות שיש בהן קמח, אך אינו עיקר המאכל?

(א) צדדי הספק

מחד גיסא למדנו בדף לז ע"ב: "רב ושמואל דאמרי תרווייהו: כל שיש בו מחמשת המינים - מברכין עליו בורא מיני מזונות", ומשמע אפילו מעט. וכן בסוגיא בדף לז ע"ב: "אמר רבא: האי ריהטא דחקלאי דמפשי ביה קמחא - מברך בורא מיני מזונות. מאי טעמא - דסמידא עיקר. דמחוזא דלא מפשי ביה קמחא - מברך עליו שחכל נחיה בדברו. מאי טעמא - דובשא עיקר. והדר אמר רבא: אידי ואידי בורא מיני מזונות; דרב ושמואל דאמרי תרווייהו: כל שיש בו מחמשת המינים מברכין עליו בורא מיני מזונות".

ומאידך, הלא יש לנו כלל במשנה, דף מד ע"א: "כל שהוא עיקר ועמו טפלה - מברך על העיקר ופותר את הטפלה". ואם אפילו על לחם נאמר כלל זה, שהרי הדוגמא במשנה הוא על האוכל מליח, שהמליח עיקר, וברכתו פותרת את הפת, כל שכן שכלל זה יהיה נכון במיני מזונות. ולכן לדוגמא, מיני ופלים שעיקרם שוקולד ומיעוטם ופל דק - לכאורה מיני המתקה עיקר ואמורים לפטור את מיני המזונות הטפלים להם כמו פת ומליח שמברכים על העיקר ופותרים את הטפלה.

(ב) קמח שנועד לדבק

ובדף לט ע"א אמרינן: "אמר רב אשי, כי הוינן בי רב כהנא אמר לן: תבשילא דסלקא דלא

מפשו בה קמחא - בורא פרי האדמה, דלפתא, דמפשו בה קמחא טפי - בורא מיני מזונות; והדר אמר: אידי ואידי בורא פרי האדמה, והאי דשדי בה קמחא טפי - לדבוקי בעלמא עבדי לה". משמע, שכל שהקמח בא כדי להעניק למאכל מתכונות אחרות שבו, כגון לדבק, לעצב, לחסמך וכיוצא באלה - אין חל עליו הכלל שכל שיש בו מחמש המינים מברכים עליו בורא מיני מזונות, ורק אם ניתן לטעם או כדי שישביע - דברי רב ושמואל חלים בו. ונפסקה סוגיא זו בפסקי הרא"ש (סוף סימן יז), ברייף, וברמב"ם (ברכות ג, ו) ובשו"ע (רח, ב).

(ג) שיטת הרמב"ם

הרמב"ם קושר הלכה זו לעניין עיקר וטפל, וזה לשונו: "כיצד היא הטפלה המעורבת? כגון לפת או כרוב שבשלו ועירב בו קמח של אחד מחמשת המינים כדי לדבקו אינו מברך עליו בורא מיני מזונות שהלפת הוא העיקר וקמחו טפלה, שכל דבר שמערבין אותו לדבק או כדי ליתן ריח או כדי לצבוע את התבשיל הרי זו טפלה, אבל אם עירב כדי ליתן טעם בתערובות הרי הוא עיקר, לפיכך מיני דבש שמבשלין אותן ונותנין בהן חלב חטה כדי לדבק (=מעין רחת לוקום) ועושין מהן מיני מתיקה אינו מברך עליו בורא מיני מזונות מפני שהדבש הוא העיקר".

דהיינו דיני עיקר וטפל הם כשניתן הדבר לתת טעם, אך כשניתן למטרה אחרת נקרא הדבר טפל. אך כבר הקדים הרמב"ם את הכלל של רב ושמואל בהלכה ד, ובהלכה ה סייג כלל זה:

מיני מזונות. ולגבי בוטנים מצופים אין ספק שהציפוי נועד כדי לתת טעם ושובע לאוכלי הבוטנים, ולחיות שילוב בין חטיפה בוטנים לחטיפה מזונות לכן בוודאי שברכתו מזונות לדעת הרמב"ם.

(ד) דעת השו"ע

מצאנו בדעת הרא"ש (פ"ו, ס"ד): "הלכך כל שעיקרו מחמשת המינים אפי' רובו ממין אחר מברכין עליו בורא מיני מזונות ולבסוף ברכה אחת מעין שלש אבל תבשיל שנותנין שם קמח להקפות המאכל ולדבקו לא חשיב עיקר כדאמרין לקמן (דף ל"א א) האי תבשילא דסילקא דשדו ביה קימחא לדבוקי בעלמא הוא דעבידי ומברכין עליו בורא פה"א". והמעדני יום טוב הסבירו, שהסתמך כדעת הרמב"ם על הכלל של עיקר ועימו טפלה. ולכן כל המרקים שיש בהם עמילן חיטה כדי להסמיכן הרי שאין ברכתם בורא מיני מזונות (ומלבד שהן גם בדרך שתייה, תוס').

ובשו"ע סימן רח, ס"ב, פסק: "חמשת מיני דגן ששלקן או כתשן ועשה מהם תבשיל, כגון מעשה קדירה הריפות וגרש כרמל ודייסא, אפילו עירב עמהם דבש הרבה יותר מהם או מינים אחרים הרבה יותר מהם, מברך עליו בורא מיני מזונות ולבסוף על המחיה; אבל אם לא נתן הדגן בתבשיל אלא לדבקו ולהקפותו, בטל בתבשיל". ובסעיף ג פסק: "כשנותנים קמח לתוך שקדים שעושים לחולה, אם עושים כן כדי שיסעוד הלב מברך בורא מיני מזונות; ואם לדבק בעלמא, אינו מברך בורא מיני מזונות; וטוב להחמיר ולגמעו בתוך הסעודה לאחר ברכת המוציא, ופטור ממנה".

"במה דברים אמורים כשהיה המין הזה חשוב אצלו ולא היה טפלה, אבל אם היה אחד מחמשת המינים שעירב טפלה אינו מברך אלא על העיקר ופותר את הטפלה, וזה כלל בברכות כל שהוא עיקר ועמו טפלה מברך על העיקר ופותר את הטפלה בין שהיתה הטפלה מעורבת עם העיקר בין שלא היתה מעורבת". נמצינו למדים, שלדעת הרמב"ם, הכלל העיקרי הוא עיקרון עיקר וטפל וממנו מסתעפים שאר הפרטים, וכשמברכים על תערובת יש לבחון אותה על פי כלל זה ואח"כ לדון עם שאר כללים.

והנה בעיקר וטפל חילק הרמב"ם בין תערובת (טפלה המעורבת) לבין צירוף מאכלים (טפלה שאינה מעורבת), שכתב בהלכה ז: "כיצד היא הטפלה שאינה מעורבת? הרי שצריך לאכול דג מליח ואכל הפת עמו כדי שלא יזיק המליח גרונו ולשונו הרי זה מברך על המליח ופותר את הפת מפני שהפת טפלה לו וכן כל כיוצא בזה".

והכלל בשני סוגים אלה הוא, שאם מטרתו העיקרית של הקמח לטעם- הרי שהוא העיקר ושאר הרכיבים טפלה, והברכה היא מזונות. אמנם אם נתינתו העיקרית של הקמח היא לשאר מטרות (צבע, העברת החריפות, לדבק וכיו"ב) הרי שמברכים על שאר הרכיבים, ומיני הקמח מתבטלים מאליהם. ומעתה לאור כללו של הרמב"ם, נדון ביחס לופל דק מצופה בשוקולד עב, ובבוטנים מצופים בקמח ותבלין (בוטנים אמריקאיים). בבירור עם תעשיית המזון התברר, שהופל שבתוך השוקולד נועד לשני מטרות: א' שיהיה אורירי כלומר להגדיל את נפח המוצר. ב' כדי לתת טעם דגן. וכיון שיש בו צד של טעם דגן יש לברך עליו בורא

ובנינו של השו"ע מבוסס על פירוש הרשב"א בעניין ריהטא דחקלאי (לו ע"ב, ד"ה דובשא), שהובא בב"י (ד"ה ומ"ש רבינו הלכך):

"דובשא עיקר, פירוש: רובו דבש ומיעוטו סולת ואי נמי עיקרו מחמת דבש וסלתו להטעימו ולהכשירו ומכל מקום כיון דסלתו מעורב בו להכשירו מברכין על הסולת כדאסיקנא מהא דרב ושמואל ולא דמי לתבשילא דליפתא דאף על גב דמפשי ביה קימחא לא מברכין עליה אלא שהכל דהתם משום דקימחא לאו להכשיר ולמיהב ביה טעמא מערבין ביה אלא לדבוקי בעלמא אבל הכא דלאכשורי תבשילא איהו עיקר ועליה מברכין". למדנו הרשב"א, שהכשרת האוכל או הטעמתו מהווה נקודה מכריעה בקביעת ברכת מזונות, היינו בלעדי הסולת היה למאכל פנים אחרות מצד מהותו הרי שהסולת היא העיקר מבחינת הברכה, אך תבשיל לפת, בו לקמח תפקידו צדדי וזניח, וחסרונו לא היה מבטל שם המאכל- הרי שאז ברכתו אינה במ"מ.

אם כן בופל מצופה שוקולד, על אף שתפקיד השוקולד עיקר כתפקיד הדבש בריהטא דחקלאי, הרי שעלי הופל מכשירים ומתאימים את השוקולד להיות בעל שם אחר ומהות אחרת מטבלת שוקולד רגילה, וממילא ברכתם במ"מ, וכל שכן בוטנים אמריקאיים. אבל בעוגת גבינה בה בדרך כלל הקמח הוא רק לעצב או רק להעמיד ולדבק אך לא להכשיר ולהטעים- ברכתה צריכה להיות שני"ב. ואף בסימן רד סעיף יב פסק השו"ע ע"פ הרמב"ם: "כל שהוא עיקר ועמו מפילה, מברך על העיקר ופומר את המפילה; כה וכל דבר שמערבין אותו לדבק, או כדי ליתן ריח, או כדי לצבוע

התבשיל, הי"ז מפילה; אבל אם עירב כדי ליתן טעם בתערובות, הרי הוא עיקר; לפיכך מיני דבש שמבשלים אותם ונותנים בהם חלב חטה כדי לדבק ועושים מהם מיני מתיקה, אינו מברך במ"מ, מפני שהדבש הוא העיקר. הגה: ונראה דהא דאם עירב כדי לתת טעם בתערובות שהוא עיקר היינו דוקא שיש שם ממשות מן הדבר הנותן טעם ודבר חשוב, אבל בשמים שנותנין לתוך המרקחת אע"פ שהם לנתינת טעם, אין מברכין עליהם דבטלין במיעוטן אע"פ שנותנין טעם; לכן נוהגין שלא לברך רק על המרקחת ולא על הבשמים שבהן".

ד) עיקר וטפל בציפוי

אלא שיבוא המעיין ויטען, שכל דבריו של הרמב"ם, שטעם דגן בתערובת מגדירו כעיקר, נכונים במידה שהכל מעורב יחד, זה מטעים את זה וזה נעשה טפל לזה, אך במידה ומדובר בציפוי חיצוני, כגון בוטנים ופלים למיניהם, או שניצל, הרי שלא בזה קבע הרמב"ם שמעט שנועד לטעם נחשב כעיקר, ולכן הדגיש שזה דווקא ב"מפלה המעורבת" (ועיין ערוה"ש, רד, כג), אך בטפלה שאינה מעורבת לא ציין עניין של טעם או החזקת המאכל וכיו"ב, אלא התייחס לאופן שהוא "ואכל הפת עימו כדי שלא יזיק המלח גרונו", אך לבסוף הדגיש "וכן כל כיוצא בזה", נראה מדבריו שגם בטפלה שאינה מעורבת הכלל שדגן שניתן לטעם יש לו גדר עיקר תקף, על אף שהוא מיעוט המאכל. וגם מסתבר שכל החלוקה שעשה הרמב"ם בין טפלה המעורבת לשאינה מעורבת היא מצד העשיה, שפת תמיד נעשית לאכילה, אך כשמערב דגן בדבש, דעתו מראש שיחיה לדבק או להטעים, ולכן יש להתייחס לפת כטפלה רק

כשהיא נאכלת להעביר המליחות. אך מאכלים שמטרתם ניכרת מצורתם או אופן בישולם- אין צריך כוונת אוכל מיוחדת, וזה הטעם שחילק הרמב"ם בין שני סוגי המפלוגות, אך לא משום שמחלק לדינא בין מעורב לנפרד.

ועיין בשו"ע (ריב, א), שמשווה בין מפלגה מעורבת לשאינה מעורבת והכל אצלו כלל אחד. ובסעיף ב כתב: "מרקחת שמניחין על ריקין דקים, אותם ריקין הוו מפלגה למרקחת, שהדבר ידוע שאין מתכוונים לאכול לחם". והסבירו המג"א והגר"א, שזה אותו ענין כמו לדבק על אף שאינם מעורבים יחד. הרי שהכלל של טעם נכון בין בציפוי בין בתערובת ובין כשהם נפרדים לחלוטין. אמנם אמנם בציפוי שניצל שהוא דק נראה שאינו לטעם כי טעם דגן מעמעם טעם של בשר מוטוגן, וזה כלול במה שכתב הרמב"ם שנתן לצבע או ליופי והווי טפל, וממילא ברכת השניצל היא שני"ב.

(ז) טעם מורגש

בתערובת של דגן ושאר מינים מברכים במ"מ

שהקמח עיקר, וכמו שנתבאר לעיל. וכתב המ"ז (רח, סק"ג): "אפילו אינם נותנים טעם שיש להם חשיבות, כיון שהם למאכל, דהא כל דיש דבש אין מרגיש רק טעם דבש".

אולם המג"א (רד, סקב"ה) נקט לאידך גיסא: "יודוקא כשבא ליתן טעם בתערובות". ובבה"ל (רח, ל, ד"ה מברך תחילה) הכריע כדעת המג"א, ומסיק: "ונהי דלדינא אין לזוז מדברי השו"ע, שפסק כהאבודרהם בשם ר' יונה, דבתחילתו מברך בכל גווני במ"מ, טעם דגן על כל פנים בעינן". וזה כלל גדול על מנת לדעת מתי בא הקמח לדבק ומתי להטעים- אם ניכר טעם דגן אם לאו. אמנם נקט המשנ"ב (רח, סק"ה) דגם נתינת דגן כדי לסעוד את הלב מחייבת בברכת במ"מ, אך העיקר שיחוש בטעם, וכמו שמדויק בלשון הרמב"ם ובכסף משנה.

מסקנה: אם יש טעם דגן בציפוי מאכל, או בתערובתו- יש לברך במ"מ, למעט מקרים שניתן למטרות של מראה, עיצוב, מרקם וכיו"ב.

אצל